

## KISEBB KÖZLEMÉNYEK

### „Tenger felhő csillag szántás” – A tekhné egy Weöres Sándor-versben

1. Weöres Sándor egyes verseit az irodalomtudományban többnyire „zene- és iparművészeti nyelvi alkotástípusok”-ként vizsgálják, amelyekben a mű „motívumainak elrendezéséből adódó kombinációrendszer mondható zeneinek, s az a sajátja, hogy a logikus gondolkodás és a hozzá kapcsolódó szemlélet [...] teljesen háttérbe szorult. [...] »Az értelmes szavak felbontásával folytatott játékos próbálkozás« példái Az áramlás szobra, A megmozdult szótár, Hold és tanya” (TAMÁS 1978: 155–160).

Több olyan Weöres-költemény ismeretes, amelyekben a nyelvi anyagnak valamilyen új szempontú elrendezése adja a szöveg egészét, ilyen a Téma és variációk, a Keresztöltés és a Négy korál II. darabja is. Ezekben a szöveg nyelvi elemeinek halmazában végrehajtott cserék zömökben értelmes vagy groteszk, quasi értelmű megnyilatkozásokat eredményeznek, amint korábbi dolgozataimban (BÜKY 2009, 2006, 2013) is megmutatkozik. A TAMÁS ATTILA említette egyik vers – A megmozdult szótár kezdete – jól mutatja, milyen nyelvi eljárással kísérletezett a költő 1949-ben: „csillag és rózsa násza | csilröllagzsa [...]” (WEÖRES 1970. 2: 253–254). Ebben tehát szótagokká bontja a szavakat, és más rend szerint rakja össze, a szövegmondatnak tekinthető új nyelvi anyag azonban par excellence nem tartható értelmesnek, TAMÁS ATTILA nyilván erre gondolt.

2. Permutáción alapuló eljárással készült az a vers, amelyet a költő születésének századik évfordulójára kiadott kötet tartalmaz (Weöres 2013: 437). A költő hagyatékából előkerült verset a kötet szerkesztője „[Tenger ...]” cím alatt közli, és „1968 ?” évjelzést ad meg keletkezésére. A mű a 2. sorában nyilvánvaló elírás a *szánkő* szó, amely helyett a cserék rendje szerint *szánhő* kívánczik, így javítva ez a szöveg (a sorszámozás tölem való, B. L.):

- i. *Tenger felhő csillag szántás*
- ii. *csilger fellag szánhő tentás*
- iii. *lagten hőger szánfel csiltás*
- iv. *felcsil szánger hőten lagtás*
- v. *hőszán tencsil lagger feltás*
- vi. *szánlag felcsil gerten hőtás*
- vii. *csilfel laghő tenfel gertás*

A költői szövegmű első szövegmondata értelmes szavak sorozata, amely voltaképpen nominális szófajúnak tartható szavakból kialakított szövegmondatnyi tájleírásnak tartható. Ezek szótagokra bontva a következő mátrixot adják:

|      |      |     |     |     |      |     |      |     |
|------|------|-----|-----|-----|------|-----|------|-----|
| i.   | Ten  | ger | fel | hő  | csil | lag | szán | tás |
| ii.  | csil | ger | fel | lag | szán | hő  | ten  | tás |
| iii. | lag  | ten | hő  | ger | szán | fel | csil | tás |

|                  |             |             |             |            |            |            |            |
|------------------|-------------|-------------|-------------|------------|------------|------------|------------|
| iv. <i>fel</i>   | <i>csil</i> | <i>szán</i> | <i>ger</i>  | <i>hő</i>  | <i>ten</i> | <i>lag</i> | <i>tás</i> |
| v. <i>hő</i>     | <i>szán</i> | <i>ten</i>  | <i>csil</i> | <i>lag</i> | <i>ger</i> | <i>fel</i> | <i>tás</i> |
| vi. <i>szán</i>  | <i>lag</i>  | <i>fel</i>  | <i>csil</i> | <i>ger</i> | <i>ten</i> | <i>hő</i>  | <i>tás</i> |
| vii. <i>csil</i> | <i>fel</i>  | <i>lag</i>  | <i>hő</i>   | <i>ten</i> | <i>fel</i> | <i>ger</i> | <i>tás</i> |

Ezután következik cserefolyamat, a permutáció. Weöres egy-egy szó első tagjához kapcsolja egy másik első vagy második szótagját és fordítva. Ezzel a módszerrel az első sor *TEN* szótagjával elkezdve a sor többi szótagjával a következő mátrix adódik:

*TEN-*

|      |                |   |                 |   |
|------|----------------|---|-----------------|---|
| i.   | <i>TENger</i>  |   | <i>*TENlag</i>  | ③ |
| ii.  | <i>TENtás</i>  | ∅ | <i>*TENhő</i>   | ① |
| v.   | <i>TENcsil</i> |   | <i>*TENSzán</i> | ③ |
| vii. | <i>TENfel</i>  |   | ↻               |   |
|      | ↻              |   | <i>*felTEN</i>  | ③ |
| iii. | <i>lagTEN</i>  |   | <i>*csilTEN</i> | ③ |
| iv.  | <i>hőTEN</i>   |   | <i>*szánTEN</i> | ③ |
| vi.  | <i>gerTEN</i>  |   | <i>*tásTEN</i>  | ③ |

NB. A táblázatokban fel vannak tüntetve az egyes szótagok meglévő és lehetséges (\*) kapcsolásai, az előbbieket az előfordulás sorának számával (i–vii.), utóbbiaknál a hiány (inopia) száma van feltüntetve (①); a kapcsolási rend fordulását ↻ jelöli; felső index <sup>(a, b)</sup> az ismétlődő kapcsolatot. NAGYBETŰ jelzi azt a szótagot, amelyikhez kapcsolódik vagy kapcsolódhatik az első sorban meglévő többi szótag. Azt a szóalakot, amelynek nincsen biiectiós párja, ∅ jelzi. A költői szövegben meglévő biiectiót a párhuzamosság jele (||) mutatja. A biiectio két halmaz elemeiben minden A-nak pontosan egy B-beli megfelelését jeleni (és fordítva). Valamely véges halmaz önmagára való biiectióját szokás permutációnak is nevezni.)

Ez a tabula – és a következők is – megmutatják, hogy biiectio esetén milyen kapcsolatok jöttek létre, illetőleg milyeneket lehetett volna még létrehozni úgy, hogy *TEN* szótagot minden rendelkezésre álló szótaggal összekapcsoljuk, mégpedig két sorrendben. A vers szótagokra föl bontott elemeinek – a szövegmű négy szavának nyolc szótagjának ismétlés nélküli faktoriálisa ( $n!$ ) – nagy számennyiséget eredményezne, 40320 darabot! A *TEN* szótaggal hat kapcsolatot használ a költő: *TENtás*, *TENcsil*, *TENfel* ↻ *lagTEN*, *hőTEN*, *gerTEN*. A még lehetséges kapcsolatok nem fordulnak elő (*\*TENlag*, *\*TENhő*, *\*TENSzán* ↻ *\*felTEN*, *\*csilTEN*, *\*szánTEN*, *\*tásTEN*). A *TENtás* szónak nincs fordított fölépítésű párja a szövegben, amit az eredményez, hogy a vers minden sora *-tás*-ra végződik, ezzel tulajdonképpen egy szótagos rímeket hozva létre, amelyek többnyire mint „rossz” rímek ismeretesek a magyarban (l. SZEPEs–SZERDAHELYI 1981: 88–89, 97). A hétszer megjelenő *-tás* végű szóval a költő – hangzás szempontjából – a zenei ostinato hatását kelti: a basszus makacs (‘ostinato’) ismétlődése fölött a többi szólam szövi tovább

a zene textusát. A *szántás* szó, majd a *-tás* szótag hangzása persze nem feleltethető meg hátul képzett magánhangzói miatt zenei értelemben vett legmélyebb szólamnak, mégis fölötté, pontosabban: előtte folyik a nyelvzene, vagyis a szótagok különböző megcserélése. A verssorok, illetőleg a szövegmondatnak tartható egységek végén hangzó *-tás* magánhangzója képzésekor a nyelvvállás a legalsó helyzetben van, ám az ajaknyitás igen nagy (MOLNÁR 1973: 20). Az *á* hang a magyar magánhangzók hangosságrendjében az első FÓNAGY (1989: 65) mérései szerint. A világostól a sötét felé haladó sorban a hatodik: *i, ü, ö, é, e, á, a, o, u*. Ezek a tulajdonságok a hangképzés rezonanciahelyeivel, a formánsokkal kapcsolatosak (TARNÓCZY 1941: 3, 15, 17; FÓNAGY 1989: 67–68). A Weöres-szöveg variációs textusa először a *szántás* szó, majd a *-tás* mint egy szótagos rím világosságával és hangosságával zárja a szövegmondatokat. Vagyis nem a *tenger*; a *felhő* és a *csillag* zömében magas magánhangzóival állnak szemben a *szántás* veláris magánhangzói. – A veláris-palatális magánhangzók megszámlálása és arányaikból megállapítások levonása meglehetősen gyakori éppen Weöres költeményei kapcsán is egyes stilisztikai munkákban, amelyek az említett tulajdonságra egyáltalán nincsenek tekintettel. FÓNAGY IVÁN már évtizedekkel ezelőtt a palatális magánhangzók közé helyezte az *á*-t mint világos hangot a Petőfi Sándor-i, a Szabó Lőrinc-i és az általában vett irodalmi nyelvnek egyes hanggyakorisági statisztikáiban (FÓNAGY 1989: 34, 35; ugyanígy: 1959: 40, 42–44).

Megfigyelhető, hogy a vers első szavának első szótagjához kialakított szavak a ii. sorban nem a *csil-* szótaggal, a iii. sorban a *-lag-*gal, a iv.-ben a *fel-*lel, majd az v.-ben a *-hő-*vel kezdődnek. Ezeket a szavakat a versszövegben függőlegesen összeolvasva a *csil-lag felhő* alakulat. Vagyis a kezdősor zöme jön létre:

↓  
*csil-ger*  
*lag-ten*  
*fel-csil*  
*hő-szán*

Hasonlóképpen a iii., iv., v. és vi. sorok utolsó szavaiban is megvan ugyanez az összeolvasási lehetőség:

↓  
*csil-tás*  
*lag-tás*  
*fel-tás*  
*hő-tás*

A vii. sorban is látható, illetőleg (ki)olvasható a két szó, ezeknek tulajdonítható a szavak alapjelentésével összekapcsolható képzet: mondhatni, hogy felhő (a földről nézve) takarja a csillag egy részét:

*csil- -lag*  
*fel- -hő*  
 ↑

Az v. sorban – *hő szán ten csil lag ger fel tás* – a *csillag* szónak van olvashatósága. A iv. és v. sor a *tenger* szót tartalmazza függőleges olvasással:

↓  
**-ten lag-tás**  
**-ger fel-tás**

Ezeket az olvasási módokat aligha tervezte a költő, lehetőségük a mátrixba foglalás révén – a szó szoros értelmében – meglátszik. A megtervezett olvasási lehetőség a már említett Keresztöltés című művében van meg, amelynek egyébként írásképe mátrixszerű, sőt: a verscím megadja az olvasási irányt. A jelen Weöres-szövegében a fenti négy eset véletlennek tekinthető. Hasonlóképp véletlennek látszik, hogy a *téntás* szó fölfogható a *tenta* 'tinta' képzett alakjának. A *tenta* ~ *ténta* szóalak használata már a vers megírásakor is archaikus (vö. ÉrtSz., Gl.), így a mai olvasók többsége aligha veszi észre a *téntás* illetén mivoltát.

A további kapcsolási táblázatok is mutatják, hogy nem teljesen következetes a szótagok összeépítése. Ez a már említett *-tás* miatt is van, amelyet mindig második szótagként és sorvégre (szövegmondatvégre) helyez a költő. A iv. sorban *FELcsil<sup>a</sup>* (↺ *felCSIL<sup>a</sup>*) és *FELcsil<sup>b</sup>* (↺ *felCSIL<sup>a</sup>*) alakulatok vannak, tehát a weöresi csereszabály nem érvényesül, annak ellenére, hogy lehetne más szóalakot is használni, amint *CSIL* szótaghoz tartozó mátrix mutatja. A *csil-* (↺ *-csil*) szótag minden verssorban megvan, így a 'csillag' jelentést és az ahhoz köthető asszociáció(ka)t sorról sorra felidézi, sőt némelyik helyen virtuálisan ott van az írásképből, ezáltal mintegy a fényt képviseli a felhő mellett.

#### GER-

|      |                |   |                 |   |
|------|----------------|---|-----------------|---|
| i.   | <i>tenGER</i>  |   | <i>*GERfel</i>  | ③ |
| ii.  | <i>csilGER</i> |   | <i>*GERhő</i>   | ③ |
| iii. | <i>hőGER</i>   |   | <i>*GERcsil</i> | ③ |
| iv.  | <i>szánGER</i> |   | <i>*GERlag</i>  | ③ |
| v.   | <i>lagGER</i>  |   | <i>*GERSzán</i> | ③ |
|      | ↺              |   | ↺               |   |
| vi.  | <i>GERten</i>  |   | <i>*felGER</i>  | ③ |
| vii. | <i>GERtás</i>  | ∅ | <i>*tásGER</i>  | ③ |

#### FEL-

|     |               |   |                |   |
|-----|---------------|---|----------------|---|
| i.  | <i>FELhő</i>  | ∅ | <i>*FELter</i> | ③ |
| ii. | <i>FELlag</i> |   | <i>*FELger</i> | ③ |

- iv. *FELcsil<sup>a</sup>* || \**FELszán* ③  
 v. *FELtás* Ø ↻  
 vi. *FELcsil<sup>b</sup>* || \**gerFEL* ③  
 ↻ \**hőFEL* ③  
 iii. *szánFEL* || \**lagFEL* ③  
 vii. *csilFEL* || \**tásFEL* ③  
 vii. *tenFEL* ||

*HŐ-*

- iv. *HŐten* Ø \**HŐfel* ③  
 iii. *HŐger* || \**HŐcsil* ③  
 v. *HŐszán* || \**HŐlag* ③  
 vi. *HŐtás* Ø  
 ↻  
 i. *felHŐ* Ø  
 vii. *lagHŐ* ||

*LAG-*

- iii. *LAGten* || \**LAGfel* ③  
 v. *LAGger* || \**LAGszán* ③  
 vii. *LAGhő* || \**LAGcsil* ③  
 iv. *LAGtás* Ø ↻  
 ↻ \**tenLAG*  
 i. *csilLAG* Ø \**gerLA* ③  
 ii. *felLAG* || \**hőLAG* ③  
 vi. *szánLAG* Ø \**tásLAG* ③

*SZÁN-*

- i. *SZÁNtás* Ø \**SZÁNten* ③

- ii. *SZÁNhő* Ø *\*SZÁNcsil* ③  
 iii. *SZÁNfel* || *Ű*  
 iv. *SZÁNger* || *\*tenSZÁN* ③  
 vi. *SZÁNlag* Ø *\*gerSZÁN* ③  
     *Ű* *\*felsZÁN* ③  
 v. *hőSZÁN* || *\*csilSZÁN* ③  
     *\*lagSZÁN* ③  
     *\*tásSZÁN* ③

A *TÁS* szótag cserekapcsolásai a weöresi belső rendnek megfelelnek az első sor hét szótag szótagjával. A tenger és a felhő mint motívumok szerepeltetése mellett aligha lehet megtalálni a képzettársítás okát a *szántás* szótári jelentése miatt. Esetleg a szántásra, az ekével megforgatott talaj sötét(barnás) színére és a barázdákra emlékeztető felhőzet képe jöhetne szóba. Naplementekor változatos színhatásokkal jelennek meg a régebben vesperálisnak nevezett közép magas alkonyati gomolyfelhők (altocumulus cumulogenitus), amelyek mint maradványfelhők többnyire a horizont vonalában láthatók, és amelyek a csillagok megjelenésekor is látszanak. – Weöres más verseiben is belelát dolgokat a felhőkbe: „Szállnak az alkonyi felhők, mint halovány-hajú lányok [...]” (Rongyszőnyeg, 31. WEÖRES 2013. 1: 282); „[...] felhőt les Katóka. | [...] A vándorló felhő-népet | álmosan csodálja: | Elöl úszik Mog király, | kétágú az orra [...]. | Fut mögötte a bolond [...]” (Rongyszőnyeg, 102. WEÖRES 2013. 1: 309); „Szegélyén amorettek olvadnak, súlyos közepén szörnyek csavarják ormóttan testüket [...]” (Felhők. WEÖRES 2013. 1: 495); „A felhő-palota | mint egy japáni ház | folyton mássá gyűrődik [...]” (A felhő-palota. Weöres 2013. 3: 251); „Fenn a felhő | címer-forma | kerek széle | hatyú tolla [...]” (Felhő. Weöres 2013. 3: 284); Felhőt nekem (Weöres 2013. 3: 166–167).

#### *TÁS-*

- i. *szánTÁS* Ø *\*TÁSten* ③  
 ii. *tenTÁS* Ø *\*TÁSger* ③  
 iii. *csilTÁS* Ø *\*TÁSfel* ③  
 iv. *lagTÁS* Ø *\*TÁShő* ③  
 v. *felTÁS* Ø *\*TÁScsil* ③  
 vi. *hőTÁS* Ø *\*TÁSlag* ③  
 vii. *gerTÁS* Ø *\*TÁSSzán* ③

3. Bizonyára tanulságos lenne, ha fölkészült előadótól, művésztől hallhatnánk a Tenger felhő változó sorait, e kérdést A vers és az előadóművész című könyvfejezetében GÁTI JÓZSEF (1966: 63–75) tekinti át. A zenei kompozícióknak előadói számára a szerző némi megengedést a hangszeres megvalósítás bizonyos mértékű szabadságát, e jelenség-ből indul ki nyitottmű-modelljében UMBERTO ECO (1976: 14, 24), amelyben tulajdonképp a műélvezési viszony struktúráját reprodukálja. Ilyeténképpen a Weöres-vers előadásának egyik alapja lehet a tenger mozgásának – amely fölött csillagok vannak, és amely fölött felhők szántják az eget – érzékeltetése. Ritmikus mondóka gyanánt és különféle ráértésekkel bizonyára máshogyan is hangosítani lehetne a szövegművet, ám nem könnyű találni olyan érzelmi, hangulati kapcsolatokat, amelyek összhangban állnának a nyelvi anyaggal. A költő saját előadása volna mérvadó, hiszen Weöres Sándor saját verseit eredeti módon adta elő, amint erről számos felvétel tanúskodik. E tanulmány szerzője is készített vele és feleségével, Károlyi Amyval Nagykanizsán hangfelvételt 1968. június 2-án. A költő a Füst (kötetben Meredek füst a címe), a Pára, a Jelenlét és a Derengés címekkel mondta el a költeményeit; mindegyik a Vázlatfüzet darabja, l. Weöres 2013. 3: 369–378. Az a tény, hogy Weöres Sándor elhagyta e versét, azt jelzi, hogy sikerületlenebbnek tartotta, mint a fontosabb említetteket (Keresztöltés, Téma és variációk, Négy korál II.). S valóban: a tehné virtuozitása, a merész megoldás nem felejteti, hogy a létre hozott költői szövegmű kevésbé alkalmas képzettársítás(ok) indítására olvasóiban.

### Hivatkozott irodalom

- BÜKY LÁSZLÓ 2006. Téma és variáció. *Magyar Nyelv* 57–72.
- BÜKY LÁSZLÓ 2013. Egy Weöres Sándor-vers szövegszerkezete. *Magyar Nyelv* 204–208.
- BÜKY LÁSZLÓ 2009. Egy látvány nyelvi képe(i) – (Weöres Sándor: Keresztöltés). In: BALÁZS GÉZA – H. VARGA GYULA szerk., *Ikónikus fordulat a kultúrában*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest – Linceum Kiadó, Eger. 219–229.
- ECO, UMBERTO 1976. A nyitott mű poétikája. In: *A nyitott mű*. Gondolat, Budapest. 24–58.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- Gl. = *Régi magyar glosszárium*. Szerk. BERRÁR JOLÁN – KÁROLY SÁNDOR. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- FÓNAGY IVÁN 1959. *A költői nyelv hangtanából*. 2., javított kiadás. (Irodalomtörténeti Füzetek 23.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FÓNAGY IVÁN 1989. *A költői nyelv hangtanából*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GÁTI JÓZSEF 1966. *A versmondás*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- MOLNÁR JÓZSEF 1973. *A magyar beszédhangok atlasza*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZEPES ERIKA – SZERDAHELYI ISTVÁN 1981. *Verstan*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- TAMÁS ATTILA 1978. *Weöres Sándor*. (Kortársaink.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TARNÓCZY TAMÁS 1941. *A magyar magánhangzók akusztikai szerkezete*. (Tanulmányok 2.) Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Általános Nyelvészeti és Fonetikai Intézete, Budapest.
- Weöres Sándor 1970. *Egybegyűjtött írások 1–2*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Weöres Sándor 2013. *Elhagyott versek*. (Egybegyűjtött művek.) Helikon Kiadó, h. n. [Budapest.]

BÜKY LÁSZLÓ  
Szegedi Tudományegyetem